

Amy K. Schmidt

National Archives at College Park
Archives II Textual Reference Branch
8601 Adelphi Road
College Park, MD 20740–6001
SAD

**Drugi svjetski rat na prostoru bivše Jugoslavije u dokumentima Državnog arhiva u Washingtonu
(World War II Yugoslav Materials in the National Archives)**

Gledano sa stajališta Zapada, u žarištu su znanstvenog zanimanja za Jugoslaviju, barem tijekom 1980-ih, uglavnom bile dvije velike teme: anglo-američka politika prema Jugoslaviji tijekom II. svjetskog rata i posljedice te politike – priroda i održivost Titove države. Imajući u vidu ove dugotrajne, može se reći, hladnoratovske preokupacije, moglo bi se pretpostaviti kako su arhivski dokumenti, koji potječu iz II. svjetskog rata i predobro obrađivani da bi uopće bili zanimljivi novoj generaciji južnoslavenskih povjesničara, koje je propast bivše Jugoslavije suočila sa zahtjevima za izmjenom određenih dijelova povijesti. No, suvremena zbivanja pokazuju suprotno.

Bio popularan ili ne, odvija se zdravi proces retrospekcije, uzrokovan otvaranjem nekoć zatvorenih arhiva, potpomognut većom javnom procjenom gradiva koje se nalazi onkraj nacionalnih granica. U Američkom se državnom arhivu (*U.S. National Archives*) u zadnjem desetljeću naglo povećao broj zahtjeva za obavijestima pojedinaca i organizacija iz bivših komunističkih zemalja. Većina ih se odnosi na teme iz II. svjetskog rata koje nisu nikada na odgovarajući način razjašnjene. Istraživački trend se može opisati kao pomak s diplomacije i vojne strategije na praktičnija pitanja. Iznenađujući broj službenih istraživanja – slučaj Kurta Waldheima, izručivanje i sudski procesi protiv Klause Barbija i Andrije Artukovića, britanska istraga o

nasilnoj repatrijaciji "neprijateljskog osoblja koje se predalo" u Austriji u svibnju 1945. – potaknuli su jugoslavenski interes i bili sredstvo otkrivanja novih dokumentacijskih izvora. Ostala istraživanja su lokalnog ili samo osobnog karaktera: pisanje povijesti grada, dokumentiranje sudbina raseljenih osoba, potraživanje obiteljske imovine.

Moj cilj nije spekuliranje o katarzičnim učincima otvorene javne prosudbe, već pomaganje postupku tako, što ću ukazati na gradivo iz II. svjetskog rata koje je zanimljivo istraživačima iz bivše Jugoslavije. Dokumenti u Državnom arhivu su, što je opće pravilo, sređeni u "fondove", od kojih svaki odgovara gradivu određenog vladinog ureda. Tradicionalno, diplomatski odnosi spadaju u nadležnost Ministarstva vanjskih poslova (*Department of State*), dok su Ministarstvo rata (*War Department*), današnje Ministarstvo obrane (*Department of Defense*), i njegovi dopunski uredi, bili nadležni za izvršenje ratnih operacija. Drugi svjetski rat je neprestano mijenjao strukturu birokracije, stvarajući mnogobrojne nove državne urede koji su bili nadležni za ratnodobne aktivnosti. Neki su nadživjeli rat i postali stalni dio birokratskog inventara. Dobar primjer je Ured strateških službi (*Office of Strategic Services*), koji je 1942. osnovan kako bi sakupljao i obrađivao ratnodobne obavijesti, a 1947. je reorganiziran u Središnji obavještajni ured (*Central Intelligence Agency – CIA*). Drugi su – kao vojna uprava u Njemačkoj, nadzorna povjerenstva za oslobođena područja, sudovi za ratne zločine, centri za povrat imovine i odbori za izbjeglice – bili ukinuti po ostvarenju svojih zadaća. Svi su ostavili mnogo gradiva koje odražava njihovo uređenje, kompleksna ratnodobna ovlaštenja i organizacijske odnose. Dokumentacija iz II. svjetskog rata o bivšoj Jugoslaviji uvelike je raspršena u gradivu, ponekad se nalazi na neočekivanim mjestima, pa je njeno pronalaženje za pravo zastražujuće putovanje kroz birokratski labirint.

Za one koje zanimaju diplomatski odnosi, gradivo Ministarstva vanjskih poslova je nezaobilazna polazna točka. Sedamdesetih godina javnosti su postali dostupni "glavni dosjei" (fond br. 59) Ministarstva vanjskih poslova iz razdoblja II. svjetskog rata, što je omogućilo pisanje pionirskih studija kao što je *Tito, Mihailovic and the Allies*, Waltera Roberta. Gradivo glavnih dosjea nalazi se pod šifrom zemlje 860H (Jugoslavija), dokumentira razvoj američke i savezničke ratnodobne politike prema Jugoslaviji, odnose s Jugoslavenskom kraljevskom vladom u izbjeglištvu (*Royal Yugoslav Government-in-exile*) te s Privremenom i Titovom vladom, osnovanima u ožujku odnosno prosincu 1945. Poseban fond (br. 84) tvori gradivo Američkih ureda u inozemstvu (*U.S. Foreign Services Posts*). Američko poslanstvo u Beogradu (po položaju niže od veleposlanstva, o.p.) (*American Legation in Belgrade*) evakuirano je 15. svibnja 1941, ostavljajući ratno diplomatsko predstavništvo u rukama Jugoslavenske misije (*Yugoslav Mission*), dodijeljene Kraljevskoj vladi u izbjeglištvu. Iako su neka dupliciranja neizbježna, gradivo "Beogradskog" ili "Jugosla-

venskog" ureda je bogat izvor intimnih pojedinosti – bilješke razgovora, svjedočanstva očevidaca – koji humanizira ili dopunjuje sažetija izvješća što se mogu naći u glavnim dosjeima.¹ Nakon ponovnog otvaranja veleposlanstva u Beogradu (*Belgrade Embassy*) u ožujku 1945, gradivo ureda daje izvješća s lica mjesta o oslobođenju Jugoslavije i brzom prijelazu na komunizam. Naročito su zanimljivi opsežni intervjui s političarima opozicije, koji nisu bili u Narodnoj fronti, te detaljna izvješća savezničkih promatrača o prvim jugoslavenskim poslijeratnim izborima.

S ulaskom SAD-a u rat u prosincu 1941, američka politika prema Jugoslaviji postaje jedna od komponenti glavne strategije saveznika. Velike su konferencije tijekom II. svjetskog rata – Québec, Teheran i Jalta – bile forum gdje su američki, britanski i sovjetski vođe pokušali iskovati zajedničku politiku prema Jugoslaviji. Dokumentarna ostavština (pripreme bilješke, knjige s uputama, zaključci sastanaka) se nalazi u fondu (br. 43) Međunarodnih konferencija, komisija i izlaganja (*International Conferences, Commissions and Expositions*), a tu se nalaze i izvješća i radni materijali Pariške mirovne konferencije održane 1946. godine. Među njima je i serija zanimljiva za jugoslavenske istraživače: spisi Gospodarskog povjerenstva za Balkan (*Economic Commission for the Balkans*); Gospodarskog povjerenstva za Italiju, Podpovjerenstva za reparacije (*Economic Commission for Italy – Sub-Commission on Reparations*); Političkog i teritorijalnog povjerenstva za Italiju, Podpovjerenstva za statut o Slobodnom teritoriju Trsta (*Political and Territorial Commission for Italy – Sub-Commission on the Statute of the Free Territory Trieste*); te dokumenti Povjerenstva za talijansko-jugoslavensku državnu granicu (*Commission on the Italy-Yugoslav Boundary*) – obilan dosje koji sadrži mape, gospodarske podatke i podatke o popisu stanovništva, izvješća o školama, svečenicima i značajnim pojedincima, peticije, dokumente sa saslušanja itd. Druga podserija, gradivo Vijeća ministara vanjskih poslova (*Council of Foreign Ministers*), 1945–1955. (fond 43, dosje br. M-88), dokumentira provedbu međunarodnih konvencija na velikom nizu tvrdokornih problema – reparacije i restitucije, ratne štete, raseljene osobe i izbjeglice, izručenje ratnih zločinaca – koji su se svi ticali Jugoslavije. Tu su i neki dokumenti Jugoslavenskog izaslanstva pri Vijeću ministara vanjskih poslova (*Yugoslav Delegation to the Council of Foreign Ministers*), 1947–1948, zajedno s reparacijama koje je Jugoslavija tražila od Njemačke i Italije, nacrti sporazuma koji se odnose na Trst te dokumenti što ih je deputacija Slovenaca iz Koruške predočila Austrijskom pregovaračkom povjerenstvu (*Austrian Treaty Commission*).

Kad se okrenemo ka provođenju rata, korisno je zapamtiti kako je vojno gradivo u Državnom arhivu sređeno hijerarhijski, od Ureda ministra rata do nižih batalju-

¹ Dosjei ureda u Beogradu su to značajniji, jer je gradivo Konzulata u Zagrebu (Zagreb Consulate, 1936–1941) konfiscirano i vjerojatno uništeno od strane ustaške vlasti u prosincu 1941.

na na terenu. Na svakoj razini gradivo odražava osnovne konture anglo-američke strategije: odluka da se kopnene snage zapadnih saveznika (*Western Allied land forces*) ne razmjestite na Balkan, učinkovito ukazuje na značaj vojnog potencijala domaćeg pokreta otpora. Problem opskrbe snaga pro-savezničkog jugoslavenskog pokreta otpora (*pro-Allied Yugoslav resistance forces*) je bio izuzetno zapleten zbog partizansko-četničkih sukoba, pa je to pitanje riješeno tek na konferenciji u Teheranu u studenom 1943, kada je puna i isključiva saveznička podrška data Titovoj narodnooslobodilačkoj vojsci (*Tito's National Liberation Army*). Ta je odluka dovela do znatne materijalne, vojne i zračne pomoći Titovim snagama, a istodobno preko noći stvorila velike skupine izbjeglica, raseljenih osoba te ratnih zarobljenika "koje se ne može vratiti u domovinu".

Za jugoslavenske istraživače najznačajniji lanac naredbi ide od Operativnog odjela Ministarstva rata (*War department Operations Division*), kroz Glavni stožer savezničkih snaga u Italiji (*Allied Forces Headquarters Italy – AFHQ*, fond br. 331), zajedno sa Združenim odborom načelnika stožera (*Joint Chiefs of Staff*, fond br. 218), što je osiguravalo koordinaciju na visokoj razini s britanskim planerima. Dvije važne serije Ministarstva rata su nekada, zbog razloga državne sigurnosti, bile nedostupne i to opća korespondencija Operativnog odjela (*Operations Division – oznaka 418*), te nekadašnji strogo povjerljivi "ABC dosje" (američko-britansko-kanadska korespondencija), vezan s Organizacijskim planiranjem (*Organizational Planning*) i glavnim ratnim operacijama (oznaka 421). Iako jugoslavenski materijali u ovom dosjeu datiraju od 1942. do 1948. godine i sadrže obilje raznih informacija – dokumenti o zarobljenim četnicima, izvješća o sovjetskim zračnim operacijama nad Jugoslavijom, ratni planovi iz 1947. u slučaju da Jugoslavija napadne Trst – oni su poglavito značajni za opis promjena u savezničko-partizanskim odnosima nakon teheranske konferencije, te dokumentiraju te odnose glede zračne i vojne podrške. Gradivo Združenog odbora načelnika stožera (JCS) je paralelna serija, koja dokumentira vojne savjete upućene Bijeloj kući (*White House*), kao i koordinaciju unutar agencija i među-savezničke politike. Gradivo Odbora planera JCS-a (*JCS Planners' Committees*), Združenog odbora za civilne poslove (*Combined Civil Affairs Committee*) i dosjei država sadrže izvješća na političkoj razini o savezničkoj pomoći jugoslavenskim snagama i o razmještaju jugoslavenskih ratnih zarobljenika. JCS je također nadzirao Ured ratnog informiranja (*Office of War Information*) i Ured strateških službi (*Office of Strategic Services*) te je gradivo JCS-a izvor informacija na političkoj razini o ratnodobskoj promidžbi i obavještajnom planiranju za Jugoslaviju.

Krećući se od političkih do vojnih operacija, istraživači će susresti veliko i uglavnom neistraženo gradivo o Glavnom stožeru savezničkih snaga u Italiji (AFHQ, fond br. 331). Godine 1944. AFHQ je bio jedan od najvećih vojnih stožera

u svijetu, organiziran kao zajednički britansko-američki glavni stožer s potpunom integracijom kopnenih, zračnih i pomorskih snaga na mediteranskom ratištu (*Mediterranean Theatre*), uključujući i Balkan. Građivo AFHQ-a, bogato dokumentima o Jugoslaviji, je to intrigantnije, jer je postalo dostupno javnosti i otvoreno istraživačima tek 1995.² Ovdje ću samo nabrojati neke od mojih zanimljivijih nalaza: zapisnici sa sastanaka Vrhovnih savezničkih zapovjednika (*Supreme Allied Commanders*) s Titom; jugoslavenska operativna obavještajna i dnevna izvješća; izvješća o zračnim operacijama nad Jugoslavijom, uključivo rasporede slanja vojne, medicinske i ostale pomoći partizanima; procjene vojne moći partizanskih četa i borbeni poredak; izvješća o aktivnostima i agentima OZNA-e ("partizanska obavještajna služba"), kao i njemačkog Abwer-a u Jugoslaviji; dokumentacija o Jugoslavenima, Titovim protivnicima u Italiji, uključivo popise imena za izbjegličke logore i one za raseljene osobe, izvješća o saslušanjima, popisi traženih osoba te zahtjevi za izručenjem jugoslavenskih kvislinga i osumnjičenih za ratne zločine; izvješća o razmjeni ratnih zarobljenika između Italije i Jugoslavije.

Drugi aspekt zračnog rata nad Jugoslavijom, nazvan operacija "Ratweek" (o.p. – rujna 1944), bio je anglo-američka taktička zračna podrška Titovoj narodnooslobodilačkoj vojsci i njenom konačnom udaru na njemačke trupe koje su se povlačile iz Grčke u pravcu sjevera. Građivo mediteranskih savezničkih zračnih snaga (*Mediterranean Allied Air Force*) – uključujući i podatke o ciljevima zračnih napada i izvješća o operaciji "Ratweek" – nalazi se unutar prethodno navedenog građiva AFHQ-a. Dodatni izvor, građivo Vojnih zračnih snaga (*Army Air Forces*, fond br. 18), sadrži i 67 izvješća o borbenim akcijama u razdoblju od 6. studenoga 1943. do 7. svibnja 1945. Dokumentacija se sastoji od ukrajnih popisa, informacija o ciljevima i zračnih snimaka. Kako bi provelo nepristrano i stručno istraživanje o učincima savezničkih zračnih napada, Ministarstvo rata je u studenome 1944. utemeljilo Američki ured za praćenje strateških bombardiranja (*US Strategic Bombing Survey*). Građivo ovog kratkotrajnog ureda uključuje fotografska obavještajna izvješća s procjenama šteta za Beograd, Zagreb, Ljubljanu te još 54 cilja na jugoslavenskom području.

Građivo Ureda strateških službi (*Office of Strategic Services – OSS*, fond br. 226) je jedina velika zbirka savezničke obavještajne službe trenutno otvorena javnosti. OSS je bio osnovan 1942. kako bi sakupljao i širio javne i tajne obavijesti, kao

² Budući se radi o zajedničkom britansko-američkom građivu, građivo AFHQ je bilo podložno manje liberalnim britanskim odredbama o deklasifikaciji i ograničenjima dostupnosti. Tako su američke mikrofilmske kopije originalnih britanskih dokumenata, koje se nalaze u Državnom arhivu, bile među zadnjim građivom II. svjetskog rata koje je, sukladno odredbi Clintonove administracije, postalo dostupno javnosti 1995. Prije ovoga, samo je mala količina građiva bila dostupna pojedincima u proceduri predviđenoj Zakonom o slobodi informiranja.

podršku ratnim naporima. Po uzoru na britanski model, funkcionalno je bio podijeljen u Posebne operacije (*Special Operations – SO*) i Tajnu obavještajnu službu (*Secret Intelligence – SI*), a svaka je imala središnji i prekomorske terenske urede. Dok su aktivnosti SO-a bile koordinirane s aktivnostima britanskih SOE jedinica na terenu, SI je bio specifični američki kanal kojim su obavijesti išle do vodećih političara u Americi, podržan nizom srodnih ureda: Odjel za istraživanja i analize (*Research and Analysis Branch – R & A*), Odjel za inozemne narode (*Foreign Nationalities Branch – FN*) i Odjel za protuobavještajnu djelatnost (*Counter-Intelligence Branch – X-2*). Prevedeno na svakodnevni jezik, OSS dokumenti koji se odnose na Jugoslaviju sadrže gradivo prekomorskih terenskih ureda u Kairu i Bariju, izvješća misija SO i SI u Jugoslaviji, jugoslavenski brzojavni promet i radioemisije, izvješća o X-2 kontaktima s osovinskim i drugim agentima u Jugoslaviji, te gradivo o jugoslavenskim državljanima koje je OSS unovačila i koristila. Ovaj kratki popis samo je zagrebao površinu i jedva da može sugerirati značaj ovog gradiva za procese stvaranja politike tijekom II. svjetskog rata. I količina gradiva je jednostavno golema. Kazala gradiva relativno malog Odjela za inozemne narode citiraju ne manje od 1891 dosjeka koji se odnose na jugoslavenske organizacije i pojedince u SAD-u, a to je tek malenkost u usporedbi s gradivom Odjela za istraživanje i analize.

Ovlasti OSS-a da centralizira obavještajne funkcije i integrira protuobavještajne službe u jedan organ koji će određivati politiku, prezeo je tradicionalne ovlasti ostalih vladinih agencija. Ratni vojni obavještajni odsjek (*War Department's Military Intelligence Division – MID*) Ministarstva rata i prethodnik današnje Obrambene obavještajne agencije (*Defense Intelligence Agency*) nastavio je dostavljati OSS-u podatke s informacijama iz različitih izvora. Dosjei MID-a uključeni su u gradivo Ministarstva rata, Glavni i posebni stožeri (*War Department, General and Special Staffs*, fond br. 165) i sadrže važne "knjižne" ili "G-2 regionalne dosjee" za Jugoslaviju, 1933–1944, složene prema predmetima. Izvješća vojnog atašea i informacije o jugoslavenskim vojnim dužnosnicima u SAD-u uključena su u Decimalni dosje Vojno- obavještajnog projekta (*Army Intelligence Project Decimal File*, 1941–1945), pronađen među srodnim gradivom Vojnog stožera (*Army Staff*, fond br. 319). Ovaj fond također sadrži još uvijek djelomično povjerljivo gradivo Spremišta istražnog gradiva (*Investigative Records Repository – IRR*), seriju koja vremenski prelazi II. svjetski rat i sadrži istražne dosjee o Anti Paveliću i drugim istaknutim hrvatskim ustaškim dužnosnicima, kao i o malom broju ostalih jugoslavenskih ličnosti.³

³ Još uvijek klasificirani osobni dosjei mogu biti dostupni s pomoću odredbi Zakona o slobodi informiranja.

Usko vezana uz obavještajnu službu je kontrola informacija ili propaganda. U razdoblju 1942–1943. OSS se borio da zadrži, ali u tome nije uspio, kontrolu nad svom stranom propagandom koja se odnosila na ratne napore, no uspio je zadržati samo jurisdikciju nad "moralnim operacijama". U obavještajnoj terminologiji to se odnosi na aktivnosti čija je namjera da potaknu pokret otpora u područjima koja je neprijatelj okupirao i na "crnu propagandu", čiji je cilj da stvori konfuziju ili potkopa moral neprijatelja.⁴ U ožujku 1943. svi su ostali aspekti američke propagande u inozemstvu bili dodijeljeni Uredu ratnog informiranja (*Office of War Information – OWI*), koji je također od Obavještajne službe za inozemne emisije (*Foreign Broadcast Intelligence Service – FBIS*), naslijedio i funkciju nadziranja radija. Dokumentacija koja se odnosi na propagandu i psihološko ratovanje usmjereno na Jugoslaviju je rasuta u OWI gradivu (fond br. 208), s jedinom velikom zbirkom koja se nalazi unutar dosjea Prekomorskog obavještajnog ureda (*Bureau of Overseas Intelligence*). Ovdje se mogu naći izvješća o jugoslavenskim istaknutim položajima u razdoblju od listopada 1943. do lipnja 1945, sažeci i pregledi jugoslavenskih publikacija i radioemisija, kopije partizanskih novina, te izvješća o vojnoj obavještajnoj službi sakupljena kroz razne promatračke aktivnosti. Jugoslavenske političke direktive su u dosjeima Ureda političkog koordinatora (*Office of the Policy Coordinator*). Gradivo Ureda povjesničara, Odsjeka za psihološki rat (*Office of the Historian, Psychological Warfare Branch*), sadrži dodatni materijal s jugoslavenskih istaknutih položaja. Mala količina izvješća o praćenju jugoslavenskog radija je unutar gradiva Obavještajne službe za inozemne emisije (fond br. 262), dok je mnogo gradiva OWI Odjela za prekomorske operacije (*OWI Overseas Operation Branch*) prebačeno i pohranjeno u Ministarstvu vanjskih poslova.⁵

Kada se ratna sreća okrenula u njihovu korist, savezničke vlade su se posvetile planiranju i operacijama u oslobođenim i pobijedenim zemljama. Političke smjernice su bile donošene na glavnim savezničkim konferencijama, na sastancima Vijeća ministara vanjskih poslova te kroz rad raznih ad hoc ureda. Savezničko nadzorno povjerenstvo za Italiju (*Allied Control Commission for Italy – ACC*), osnovano vrlo brzo nakon primirja u rujnu 1943, bilo je model za kasnije osnovana povjerenstva u Austriji, Rumunjskoj, Bugarskoj i Mađarskoj. Američko sudjelovanje u okupaciji Njemačke provedeno je preko Ureda za vojnu upravu za Njemačku (*Office of Military Government for Germany – SAD*), koji je upravljao američkom zonom četvero-

⁴ OSS moralne operacije (MO) usmjerene na Jugoslaviju, bile su vođene iz Barija u Italiji i Kaira u Egiptu. Vidi fond br. 226, oznaka 144.

⁵ Kada je u rujnu 1945. OWI ukinut, Odjel za prekomorske operacije je prebačen u Ministarstvo vanjskih poslova (1945–1953), a nakon toga u Američki obavještajni ured (U.S. Information Agency, 1953–1977). U 1974. CIA je apsorbirala Obavještajnu službu za inozemne emisije te ima gradivo FBIS-a i njegovih prethodnika, 1947–1974. (vidi fond br. 263).

stranog sustava tijekom 1949. Drugi element u savezničkom okupacijskom sustavu je bila Saveznička vojna uprava, Britansko-američka zona, Slobodni teritorij Trsta (*Allied Military Government, British-United States Zone, Free Territory Trieste*), utemeljena u rujnu 1947. i ukinuta u listopadu 1954, kada je teritorij predan talijanskoj vladi.

Kao okupacijske snage, saveznici su se susreli s problemima besprimjernog opsega i složenosti. Na Jugoslavene su najviše utjecale razmjene vojnih zarobljenika, repatrijacije ili preseljenja izbjeglica i raseljenih osoba, razgraničenja, ratne reparacije i povrati imovine te izručenje ratnih zločinaca. Sve je ovo bilo dodatno zakomplicirano ostavštinom jugoslavenskog građanskog rata i zategnutim odnosima između anglo-američke i Titove vlade. Već je u travnju-svibnju 1945. SHAEF (Vrhovni glavni stožer, Savezničke ekspedicijske snage) počeo izrađivati planove za slučaj vojnog obračuna s Titom, zbog sporova oko talijansko-jugoslavenske i austrijsko-jugoslavenske granice. Nasilna repatrijacija jugoslavenskih državljana iz britanske zone u južnoj Austriji u svibnju 1945. – kontroverzni čin kojim je omogućen takozvani "blajburški masakr" – spada u ovaj kontekst.⁶ Uz ovakav uvod, ne iznenađuje što su saveznički dužnosnici oklijevali ispuniti ostale manje jugoslavenske zahtjeve prolazne naravi.

Značajna količina jugoslavenskog materijala iz ovog problematičnog razdoblja je raspršena u gradivu savezničkog okupacijskog sustava. Gradivo ACC za Italiju (fond br. 331) je jedinstveno, jer prethodi kraju rata te sugerira poslijeratne teškoće u postupanju s Jugoslavenima iz različitih političkih tabora.⁷ Daleko najhitniji problem bio je razmještaj, prema procjeni oko 60.000 Jugoslavena u Italiji, koji su bili različito razvrstani kao ratni zarobljenici, raseljene osobe, izbjeglice, dezerteri, izdajnici i ratni zločinci. Istraživač ovdje može naći – evidentirano pod br. 10000/109, Glavni stožeri, izvršni povjerenik (*Headquarters, Executive Commissioner*) i br. 10000/164, Raseljene osobe (*Displaced Persons*), kao dodatak gradivu Povjerenstva za raseljene osobe (*Displaced Persons Commission*) – popise s nazivima logora, izvješća o stanju u logorima i postupcima provjere, statistike, zahtjeve za otpuštanjem i izručenjem koje je podnijela jugoslavenska vlada, pojedinačne situacije i izvješća o premještajima. Znatan dio gore navedenog gradiva se bavi pitanjem razdvajanja "pristaša Tita" od Jugoslavena rojalista koji su odbili repatrijaciju, dok se

⁶ Za SHEAF dokumentaciju o ovoj temi vidi: SHAEF Ured načelnika glavnog stožera, decimalno korespondencijski dosje svibanj 1943. – kolovoz 1945, 381 COLDSTREAM (Jugoslavija), fond br. 331, gradivo Savezničkih operativnih i okupacijskih glavnih stožera, Drugi svjetski rat.

⁷ Jedan od indikatora je dvojno zastupništvo: dok je Jugoslavenska delegacija pri Savjetničkom vijeću za Italiju prešla 1944. u ruke partizana, Jugoslavenska kraljevska vojna misija u Italiji (Royal Yugoslav Military Mission), koja se navodi i kao "Disidentska jugoslavenska vojna misija" (Dissident Yugoslav Military Mission), ukinuta je tek u veljači 1946.

manji dio gradiva bavi problemom repatrijacije talijanskih ratnih zarobljenika s jugoslavenskog teritorija. Jugoslavenski zahtjevi za povratom imovine, uzrokovani talijanskom okupacijom, uključuju dosjee o zlatnim polugama i novcu uzetom iz Državne banke Jugoslavije, o otetim bankovnim obveznicama i dionicama osiguravajućih društava i tvornica, te o pljački dalmatinskih arhiva i muzeja, zajedno s popisom jugoslavenskih brodova koje su Talijani uzeli te pojedinačnim zahtjevima za povratom predmeta manje vrijednosti.

Prema odredbama Mirovnog ugovora s Italijom (*Peace Treaty with Italy*), iz 1947. sporni teritorij Venezije Giulije je bio podijeljen između Italije i Jugoslavije, osim specifičnog područja oko Trsta. Ovaj je teritorijalni ostatak u rujnu 1947. osnovan kao Slobodni teritorij Trsta te su ga zajedničke britansko-američke snage okupirale do listopada 1954. Gradivo o Savezničkoj vojnoj upravi za područje Venezia Giulia (*Allied Military Government for Venezia Giulia*), pod oznakom područje XI-II, numerička odrednica 11300, nalazi se u gradivu ACC za Italiju zajedno s političkim spisima stvorenima na razini ACC glavnog stožera. Dodatnih 900 kubnih stopa gradiva (o.p. – 1 kubna stopa je cca 2,4 arhivske kutije) Savezničke vojne uprave, Slobodni teritorij Trsta (fond br. 331), dokumentira razdoblje 1947–1954. Dokumentacija o razmatranju ovog neriješenog talijansko-jugoslavenskog graničnog spora na visokoj razini, uključena je u ranije navedeno gradivo Ministarstava vanjskih poslova i rata, kao i u gradivo Združenog odbora načelnika glavnih stožera.

Kao Italija, i Austrija je bila smatrana za oslobođenu, a ne za pobijeđenu zemlju, pa je stoga dobila status kontrolnog povjerenstva koji implicira "indirektnu kontrolu" ili određeni stupanj suradnje s postojećom vladom. Gradivo ACC za Austriju (fond br. 260), koje se odnosi na Jugoslaviju, općenito spada u kategoriju civilnih poslova. Na organizacijskoj razini, gradivo Odsjeka za raseljene osobe (*Displaced Persons Division*) uključuje logorske popise i izvješća o statusu Međunarodne organizacije za izbjeglice (*International Refugee Organization – IRO*), izvješća o pomoći Crvenog križa, gradivo koje se odnosi na Jugoslavensku repatrijacijsku misiju (*Yugoslav Repatriation Mission*), te istrage i izvješća Američkog protuobavještajnog korpusa (*U.S. Counter Intelligence Corps*) o obavještajno zanimljivim jugoslavenskim državljanima. Također sadrži repatrijacijske popise, imena osoba koje su otišle iz zemlje, izvješća o ilegalnim prijelazima granice, repatrijaciju njemačkih i austrijskih ratnih zarobljenika iz Jugoslavije, te ponovno naseljavanje jugoslavenskih folksdojčera preko Austrije. Gradivo Odjela za reparacije i restituciju (*Repatriations and Restitution Branch*) je naročito zanimljivo, jer sadrži jedan, za zemlju najvažniji, "dosje potraživanja" za Jugoslaviju.⁸ Pojedinačno numerirani dosjei dokumentiraju potraživanja tvorničkih strojeva, kamiona, stoke, konja iz Lipica te

⁸ Vidi ACC za Austriju, Odjel za reparacije i restitucije, Jugoslavenska potraživanja, kut. 137–150.

bezbrojne druge stavke. Dosjei koji se odnose na pljačku jugoslavenskih muzeja, umjetnina i arhivskih zbirki su složeni prema republikama.⁹

Tijekom 1949. njemačko-jugoslavenski odnosi su bili u rukama četverostranog okupacijskog sustava. Unutar američke zone, Ured vojne uprave (*Office of Military Government – OMGUS*, fond br. 260) je bio zadužen za takve svakodnevne predmete, kao što su dozvole za zračni promet, trgovački ugovori, požurivanje preseljenja stanovništva te povrat imovine.¹⁰ Gradivo OMGUS-ovog Odsjeka za civilne poslove, Odjela za raseljene osobe (*Civil Affairs Division, Displaced Persons Branch*), prati bijeg ili preseljenja jugoslavenskih folksdojčera u američku zonu, kao i postupak prema ovoj vrsti "prognanika" u Jugoslaviji. U gradivu su sadržane i neke informacije o kontroli i izdržavanju jugoslavenskih raseljenih osoba u Njemačkoj. Gradivo o njemačko-jugoslavenskim trgovačkim protokolima i plaćanjima nalazi se unutar gradiva Gospodarskog odsjeka (*Economic Division*), gdje su također i kopije jugoslavenskih pojedinačnih zahtjeva za restitucijom. Dodatni dosjei i izvješća o Jugoslavenskoj restitucijskoj misiji za Njemačku (*Yugoslav Restitution mission to Germany*) su smješteni s gradivom OMGUS Odsjeka za imovinu (*Property Division*), koji je također nadgledao masivne operacije restitucije kulturnih dobara opljačkanih s područja koje je Njemačka bila okupirala. Gradivo Središnjih sakupljačkih mjesta (*Central Collecting Points*) – tzv. "Ardelia Hall kolekcija" – uključuje dosjee zahtjeva, potvrde o primitku te srodnu korespondenciju koja se odnosi na identifikaciju i povrat jugoslavenskih umjetnina i arhivskog gradiva. Gradivo Ureda financijskog savjetnika (*Office of the Financial Advisor – FINAD*) dokumentira, još više zastrašujuću zadaću identifikacije i upravljanja opljačkanim ili financijskim sredstvima u njemačkom vlasništvu. Gradivo FINAD-a sadrži istražna izvješća i jugoslavenske zahtjeve za valutom, novcem i plemenitim metalima koje su Nijemci oteli, kao i gradivo o isplati plaća, mirovina, renti i osiguranja njemačkih vlasnika jugoslavenskim državljanima.¹¹

⁹ Ibid. kut. 149. Postoje i dosjei za Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju i Bosnu i Hercegovinu.

¹⁰ Ured američkog političkog savjetnika (*Office of the U.S. Political Advisor*) je bio osnovan kako bi zastupao interese Ministarstva vanjskih poslova u poslijeratnoj Njemačkoj. Gradivo ovog ureda (POLAD, fond br. 84), duplicira i ponekad povećava materijale OMGUS-a. Jugoslavenska dokumentacija uključuje dosjee sa zahtjevima za restitucijom, izvješća o trgovačkim i diplomatskim odnosima s Njemačkom, zahtjeve jugoslavenske vlade za izručenjem i protjerivanjem, izvješća o stanju repatrijacije jugoslavenskih raseljenih osoba i izbjeglica, izvješća o političkom razvoju, te telegrame iz Beograda.

¹¹ Nedavna istraživanja o njemačkoj vanjskoj imovini, 1945–1950, potaknuta tvrdnjama kako su švicarske banke sakrile sredstva žrtava Holocausta, usmjerila su pažnju na opsežnu dokumentaciju o ovom predmetu, koja u Državnom arhivu uključuje ne manje od devet fondova. Kompletno istraživanje ovog gradiva bi nedvojbeno dalo više informacija o jugoslavenskim financijskim zahtjevima protiv Njemačke.

Iako europske zemlje imaju vlastita izravnavanja računa, Amerikanci su također bili osobno uključeni u pitanja repatrijacije i ponovnog naseljavanja. Tijekom II. svjetskog rata, preko 20.000 jugoslavenskih državljana je bilo internirano u logore za ratne zarobljenike u SAD-u. Abecedni popis imena interniraca se nalazi u gradivu Ureda glavnog zapovjednika vojne policije (*Office of the Provost Marshal General*, fond br. 389).¹² Unutar istog ureda, gradivo Informativnog ureda za američke ratne zarobljenike (*American POW Information Bureau*, fond br. 389, oznaka 460A) sadrži izvješća iz glavnog četničkog stožera generala Mihajlovića te ostale izvore koji se tiču američkih zračnih posada oborenih nad Jugoslavijom. Gradivo Informativnog ureda za neprijateljske ratne zarobljenike (*Enemy POW Information Bureau*, fond br. 389, oznaka 461) uključuje korespondenciju s Kraljevskom jugoslavenskom ambasadam (*Royal Yugoslav Embassy*) u Washingtonu o statusu različitih kategorija jugoslavenskih zatvorenika, korespondenciju ratnih zarobljenika koji žele stupiti u Jugoslavensku legiju (*Yugoslav Legion*), popise Jugoslavena interniranih u logore McCain u Missisippiju i Greely u Coloradu. Na humanitarnoj razini, između 1948. i 1952, oko 395.000 europskih izbjeglica bilo je primljeno u SAD. Gradivo Povjerenstva za raseljene osobe (*Displaced Persons Commission – DPC*, fond br. 278) kojeg je osnovao predsjednik, dokumentira "protok povjerljivih obavijesti" – postupak izveden zajedno s Međunarodnom organizacijom UN-a za izbjeglice (*UN International Refugee Organization*). Uz dosjee osoba, DPC gradivo sadrži i informacije o jugoslavensko-američkim organizacijama – sponzorima te izvješća Pravnog odjela (*Legal Division*) o različitim kategorijama Jugoslavena, četnika, folk-sdojčera itd. koji su tražili ulaz u zemlju.

Ratni zločinci ostaju najspornija tema koja je proizišla iz II. svjetskog rata. Postupak definiranja ratnog zločina i ustanovljavanje izručivanja i sudskih postupaka započeo je u listopadu 1943. stvaranjem UN Povjerenstva za ratne zločine (*UN War Crimes Commission – UNWCC*). Njemu su pomagali "nacionalni uredi", zastupljeni sa 17 ovlaštenih članica. Glavno dostignuće ovog ureda je bilo sastavljanje popisa preko 37.000 ratnih zločinaca, osoba osumnjičenih za ugrožavanje sigurnosti te svjedoka, prema imenima i podacima što su ih dali nacionalni uredi. Znatno veći Središnji registar ratnih zločinaca i osumnjičenika za ugrožavanje sigurnosti (*Central Registry of war Criminals and Security Suspects*, općenito poznat kao *CROWCASS*) napravili su saveznički vojni organi i ekipe za vezu pod okriljem SHAEF-a. Teret hvatanja i pritvaranja ratnih kriminalaca pao je na Savezničko vojno zapovjedništvo (*Allied military commands*). Američke vojne istraživačke ekipe (*U.S. Army investigation teams*) su uz pomoć Američkih protuobavještajnih korpusa (*U.S. Counter Intelligence Corps*), djelovale u britanskoj, francuskoj i američkoj

¹² Vidi oznaku 446, kut. 57. Na popisu su imena i brojevi ratnih zarobljenika za 20.307 interniraca.

okupacijskoj zoni. Pritvorenici su bili držani "iza ograde" (u logorima) pod nadzorom USFET-a (Američke snage, Europsko ratište – *U.S. Forces, European Theatre*). Zahtjeve za izručenjem su obrađivali odbori za izručenje pod nadzorom Stožera američkog glavnog vojnog tužitelja (*U.S. Theatre Judge Advocate general Staff – JAG*) te su pojedinci odlazili na suđenje tek nakon pažljivog ispitivanja svakog pojedinog slučaja. Sudski postupci su počeli s Međunarodnim vojnim sudom za kažnjavanje glavnih ratnih zločinaca (*International Military Tribunal of Major War Criminals*) u Nürnbergu u studenom 1945, zatim su slijedili daljnji procesi u Nürnbergu, te stotine suđenja, blizu ili na licu mjesta, za zločine počinjene u koncentracijskim logorima i mnoga druga suđenja održana u zemljama članicama UN Povjerenstva.

Jugoslavija je bila konstitucionalna članica UN Povjerenstva za ratne zločine s "nacionalnim uredom", Jugoslavenskom državnom komisijom za istraživanje ratnih zločina, potpomognutom internom organizacijom – Državnom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora. Do veljače 1945. Jugoslaveni su identificirali oko 800 stranih ratnih zločinaca, te predali imena UN i CROWCASS organizacijama. U razdoblju 1945–1946. Jugoslavija je potpuno jasno određena na Međunarodnom vojnom sudu kao žrtva agresije sila Osovine. Putem svojih predstavništava u Italiji, Austriji i Njemačkoj, jugoslavenska Državna komisija je ispunila zahtjeve za izručenjem vodećih figura osovinske okupacije te Jugoslavena koje je smatrala kvislinzima i kolaboracionistima. Jugoslavenska suđenja za ratne zločine započeta su u srpnju 1946. suđenjem i smaknućem četničkog vođe Draže Mihajlovića, a nastavila su se tijekom 1948. Dok su se neka odnosila na prave ratne zločince, mnoga druga su – kao suđenje nadbiskupu A. Stepincu u Zagrebu – smatrana "montiranim procesima", čiji je cilj bio uklanjanje ili zastrašivanje protivnika komunističkog režima. Negativno mnijenje o titoističkim sudovima je neminovno usporilo postupke izručivanja. Na primjer, saveznički dužnosnici su spriječili predaju Talijana koje je Jugoslavija osumnjčila za ratne zločine te 1947. ostavila, s predvidljivim rezultatima, čitav proces talijanskoj vladi. Bijeg Ante Pavelića i mnogih drugih hrvatskih ustaša, ratnih zločinaca ili onih s popisa traženih osoba, potiče mnoga pitanja glede ove teme.

Kompleksnost procesa i opseg ratnih zločina u Jugoslaviji usmjerava istraživača ka mnoštvu fondova. Zbirka Državnog arhiva o ratnim zločinima tijekom II. svjetskog rata (fond br. 238) sadrži gradivo Međunarodnog vojnog suda i daljnjih procesa u Nürnbergu. Kako se može i pretpostaviti, dokazni materijali (američki, britanski, francuski i sovjetski) uključuju zaplijenjenu njemačku dokumentaciju i dokaze koje je jugoslavenska Državna komisija dostavila kako bi ilustrirala povredu jugoslavenske neutralnosti u travnju 1941. te zločine koje su počinile osovinske okupacijske sile. Gradivo koje prethodi suđenju uključuje izvješća o saslušanju mnogih njemačkih i austrijskih oficira i vojnih dužnosnika umiješanih u okupaciju

Jugoslavije.¹³ Ostale serije nirnberških dokaza sadrže velike količine materijala, sakupljenog, ali nikad uključenog u sudski proces o ratnim zločinima u Jugoslaviji. Ovi dosjei su naročito bogati materijalima što se odnose na Holocaust, a prebacio ih je i indeksirao Yad Vashem.¹⁴

Gradivo JAG-a, Odjela za ratne zločine, Ureda glavnog vojnog tužitelja (*War crimes Branch of the Office of the Judge Advocate general*, fond br. 153) uključuje UN i CROWCASS popise ratnih zločinaca, osumnjičenih i svjedoka, kao i gradivo o 489 suđenja za ratne zločine održanih pred američkim vojnim sudovima (*U.S. Army Courts*) između 1945. i 1948. Predmeti su indeksirani prema kratici zemlje. Većina od 93 predmeta koji se odnose na bivšu Jugoslaviju dokumentira ubijanje ili zlostavljanje oborenih savezničkih pilota. Glavni dosje o ratnim zločinima u Jugoslaviji (25–0) uključuje dokumentaciju o stajalištu Ministarstva vanjskih poslova o "jugoslavenskim ratnim zločincima, izdajnicima i kvislinzima" te izvješća i korespondenciju koju je jugoslavenska vlada predala o njemačkim i talijanskim ratnim zločinima u Jugoslaviji. Srodni dosje (25–10) uključuje izvješća o suđenjima održanima na jugoslavenskim sudovima te o američkoj internoj korespondenciji o pitanju izručenja osumnjičenih Nijemaca, Talijana i hrvatskih ustaša koje traži jugoslavenska vlada. Takozvani JAG-ovi "set up files" (dosjei pod oznakom 145) sadrže nešto dodatne dokumentacije o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije (dosje 103–6b) i korespondenciju koja se tiče Jugoslavenskog ureda za ratne zločine.

Gradivo JAG-a ukazuje na uključenost ostalih američkih ureda u procese za ratne zločine. Na političkoj razini istraživač bi trebao konzultirati ranije navedeno Ministarstvo rata (fond br. 165) i SHAEF (fond br. 331), dosjee o planiranju i operacijama,¹⁵ središnji dosje Ministarstva vanjskih poslova (fond br. 59) te gradivo Vijeća ministara vanjskih poslova (fond br. 43). Dodatna dokumentacija o pitanju izručenja zajedno s popratnim materijalima o pojedinačnim jugoslavenskim predmetima nalazi se unutar gradiva Političkog savjetnika za Njemačku (*Political Advisor to*

¹³ Nirnberška istražna izvješća s abecednim kazalom imena dostupna su istraživačima u mikrofilmskim publikacijama Državnog arhiva M10109 i M1270. U fondu br. 238 su i osobni ("201") dosjei za svjedoke i optuženike u Nürnbergu.

¹⁴ Serije nirnberških dokaznih materijala imaju oznake: NG (Nürnberg Uprava – Nürnberg Government); NO (Nürnberg Organizacije – Nürnberg Organisations); NI (Nürnberg Industrijalci – Nürnberg Industrialists) i NOKW (Nürnberg, Oberkommando der Wehrmacht). Jugoslavenski materijali dokumentiraju aktivnosti SS jedinica, odmazde nad taocima, gospodarsku eksploataciju, deportacije, pogubljenja i druge mjere protiv Židova u Srbiji i Hrvatskoj. Potonji je materijal indeksiran u *The Holocaust: The Nuremberg Evidence*, urednici Jacob Robinson i Henry Sachs (Jerusalem, Yad Vashem Martyrs' and Heroes' Memorial Authority, 1976).

¹⁵ Gradivo SFAEF G-1 odjela, oznaka 6, decimalno korespondentni dosjei, 1944–45, sadrže izuzetno značajne dosjee o politici prema ratnim zločinima (decimala 000.5) i o postupanju s repatrijacijskim slučajevima (decimala 383.4, fascikli o jugoslavenskim državljanima 12).

Germany, fond br. 84, POLAD).¹⁶ Gradivo američkog veleposlanstva u Beogradu i Konzulata u Zagrebu (fond br. 84), koji je bio ponovno otvoren u svibnju 1946, daju izvješća s lica mjesta o jugoslavenskim suđenjima za ratne zločine.

Provođenje postupaka izručenja dokumentirano je gradivom savezničkog okupacijskog sustava (*Allied occupying system*). U Italiji je odgovornost bila podijeljena između dužnosnika AFHQ i ACC za Italiju (fond br. 331). Gradivo AFHQ G-2 (obavještajnog) odjeljenja sadrži popise osoba koje se nadziru, izvješća istražnog centra (*Interrogation Center*) o Jugoslavenima u Italiji, izvješća o talijanskim dužnosnicima koji se vraćaju iz Jugoslavije, te o članovima hrvatske ustaške vlade. Najveći pojedinačni dosje je Indeks jugoslavenskih ratnih zločinaca i kvislinga, za razdoblje od travnja 1944. do listopada 1946.¹⁷ AFHQ G-5 (civilni poslovi) sadrži izvješća o ratnim zločinima u Jugoslaviji, zahtjeve za izručenjem Jugoslavena i Italijana, istražne dosjee i izvješća o hapšenjima i izručenjima. Prateći dosjei u ACC za Italiju, glavni stožeri (*Headquarters*), sadrže dodatne materijale o talijanskim zvjerstvima u Jugoslaviji i o ustaškim dužnosnicima u Italiji. Gradivo Jugoslavenske misije za ratne zločine za Italiju (*Yugoslav War Crimes Mission to Italy*) dokumentira sukobe sa savezničkim dužnosnicima oko postupaka izručenja, te popise njemačkih, talijanskih i jugoslavenskih ratnih zločinaca traženih od Titove vlade.¹⁸ Dosta dodatnog materijala o postupcima izručenja raspršeno je u gradivu o raseljenim osobama i izbjeglicama.

Gradivo Jugoslavenske misije za ratne zločine u Beču (*Yugoslav War Crimes Mission to Vienna*) je odloženo među gradivom Pravnog odjela, Savezničko nadzorno povjerenstvo, Austrija (*Legal Division, Allied Control Commission, Austria*, fond br. 260). Opći spisi Pravnog odjela za razdoblje 1945–1950. sadrže izvješća o zatvaranju ratnih zločinaca, o hapšenju, jugoslavenske zahtjeve za izručenjem, mjesečna izvješća o izručenjima, izvješća o preseljenjima te korespondenciju o pojedinačnim slučajevima.¹⁹ Usporedive informacije o postupcima izručenja u Njemačkoj podijeljene su između vojnih i civilnih ureda. Gradivo OMGUS-ovog Odbora za izručenja (*OMGUS Extradition Board*) je prebačeno 1949. pod skrbnitvo Ministar-

¹⁶ Američki politički savjetnik (POLAD) je služio kao posrednik između Ministarstva vanjskih poslova i Ureda vojne uprave za Njemačku i bio je odgovoran za političke aktivnosti u Njemačkoj u razdoblju 1945–49. Dokumentacija o ratnim zločinima u Jugoslaviji je složena unutar decimale 810.8a za godine 1946–47.

¹⁷ Fond br. 331, AFHQ Italija, svitak R527E i R528E.

¹⁸ Fond 331, ACC Italija, dosje 10000/105, mape 444 i 447–448) dosje 10000/109, mape 360 i 380, 1069–1070, i 1091–1093).

¹⁹ Fond br. 260, ACC Austrija, Pravni odjel, Administrativni odsjek, Opći spisi, 1945–50, decimale 000.5 (Ratni zločini), kut. 1–8. Treba naglasiti da je konačno odobrenje zahtjeva za izručenjem u okupiranim područjima davao zapovjednik ratišta. Gradivo Američkih snaga u Austriji (U.S. Forces in Austria – USFA) i Američkih snaga, Europsko bojište (U.S. Forces European Theatre – USFET), fond br. 338, gradivo Američkih vojnih komandi (U.S. Army Commands), još je zatvoreno za istraživače, dok ne bude preseljeno u Arhiv II, College Park, Maryland. Stoga nije moglo biti istraženo za ovaj rad.

stva vanjskih poslova te odloženo među gradivom Visokog povjerenika za Njemačku (*High Commissioner for Germany – HICOG*, fond br. 466).²⁰ Količina materijala o Jugoslaviji – opća korespondencija i deset kutija dosjea o izručenjima – sugerira kako bi ovo mogao biti najkompletniji izvor o ovoj temi.²¹ HICOG gradivo koje se tiče CROWCASS uprave za ratne zločine (*CROWCASS Administration of War Crimes*) sadrži jugoslavenske popise traženih osoba i dodatnu korespondenciju između vlada. Informacije o terenskim istražnim ekipama u američkoj zoni nalaze se u gradivu G-2 Stožerni odsjek, Europsko operativno ratište (*G-2 Staff Section, European Theatre of Operations – ETO*, fond br. 338). Korespondencija vezana za izručenje optuženih za ratne zločine u Jugoslaviji te predmete o ratnim zločinima koji uključuju Jugoslaviju, s većim dijelom koji se odnosi na oborene savezničke pilote, smještena je u gradivu JAG-a, Odjela za ratne zločine (*theater-level Judge Advocate General, War Crimes Branch*, fond br. 338).²²

Posljednja kategorija vrijedna spomena je Zbirka Državnog arhiva, zaplijenjenog neprijateljskog gradiva (*National Archives Collection of Seized Enemy Records*, fond br. 242), koja sadrži preko 70.000 rola mikrofilmova njemačkog i talijanskog ratnog gradiva. U većini je slučajeva originalno gradivo vraćeno zemlji iz koje potječe te je pod zaštitom njemačkih i talijanskih arhivskih sustava. No, mnogi međunarodni istraživači radije koriste zbirku Državnog arhiva koju prati preko 100 svezaka publiciranih obavijesnih pomagala do razine dokumenta, a dostupna je za nabavku u film-formatu. Zaplijenjeno njemačko gradivo dokumentira praktički sve aspekte invazije, podjele i okupacije Jugoslavije. Sadrži i gradivo Njemačkog ministarstva vanjskih poslova, njemačke vojne vrhovne i ratnih komandi, pojedinih borbenih jedinica Wehrmachta i SS-a, Gestapoa i njemačke policije, te mnogih privrednih koncerna u bivšoj Jugoslaviji. Dvije serije – gradivo Glavnog opunomoćenika za srbijansko gospodarstvo i takozvani "Jugoslavenski arhiv" – su od posebnog interesa.²³ Na sličan način, zaplijenjeni dokumenti talijanskih vojnih snaga dokumentiraju invaziju i okupaciju talijanske zone u Jugoslaviji. Gradivo talijanske Druge ar-

²⁰ Ured Visokog povjerenika za Njemačku je u rujnu 1949. zamijenio vojnu upravu. Mnogo aktivnih dosjica OMGUS-a je prebačeno u HICOG, tadašnji ured Ministarstva vanjskih poslova.

²¹ Fond br. 466, HICOG, Američki udio, Odbor za izručenje, Predmetni dosje o Jugoslaviji 1946–51. (HICOG, U.S. Element, Extradition Board, Yugoslav Country Subject File), kut. 6; Dosjei o izručenju jugoslavenskih ratnih zločinaca, kut. 176–185.

²² Mnoštvo je duplikata dosjica ranije navedenog fonda 153.

²³ Gradivo Glavnog opunomoćenika za srbijansko gospodarstvo (General Plenipotentiary for the Serbian Economy) se nalazi na 68 svitaka mikrofilmske publikacije Državnog arhiva T75 i opisano je u njemačkom vodiču br. 89. 122 svitka "Jugoslavenskog arhiva" nalaze se u mikrofilmskoj publikaciji Državnog arhiva T120, svitci 786–907. Radi se o raznoj dokumentaciji jugoslavenske vlade, pisane uglavnom ćirilicom na srpskom jeziku, koju su zaplijenili Nijemci i odnijeli u Beč, te je kasnije pala u ruke saveznika. Originali su nakon mikrofilmiranja vraćeni u Jugoslaviju.

mije te podređenih jedinica naročito je bogat izvor obavijesti o partizansko-četničkim sukobima, talijanskim protupartizanskim akcijama, kao i o talijanskoj kolaboraciji s hrvatskim ustašama i drugim protupartizanskim grupama. Kako bi nadopunio svoju zbirku zaplijenjenog gradiva, Povijesni odjel Američke vojske u Europi (*U.S. Army Europe, Historical Division*), je pripremio preko 2.000 rukopisa temeljenih na poslijeratnom ispitivanju bivših visokih časnika njemačke vojske. Te "Studije inozemne vojske" (*Foreign Military studies*, fond br. 338) su korištene za izradu američke vojne publikacije *Njemački pohod na Balkan*²⁴ i jedinstven su izvor za one koje zanima ratni pohod na Jugoslaviju u travnju 1941.

Drugi svjetski rat na prostoru bivše Jugoslavije u dokumentima Državnog arhiva u Washingtonu

- Fond br. 18 Spisi Vojnih zračnih snaga (Army Air Forces)
- Fond br. 43 Spisi Međunarodnih konferencija, komisija i izlaganja (International Conferences, Commissions, and Expositions)
- Fond br. 59 Opći spisi Ministarstva vanjskih poslova (General Records of the Department of State)
- Fond br. 84 Spisi Inozemnih ureda Ministarstva vanjskih poslova (Foreign Service Posts of the Department of State)
- Fond br. 153 Spisi Ureda glavnog vojnog tužitelja (Kopnena vojska) (Office of the Judge Advocate General /Army/ – JAG)
- Fond br. 165 Spisi Ministarstva rata, vrhovni i posebni stožeri (War Department General and Special Staffs)
- Fond br. 208 Spisi Ureda ratnog informiranja (Office of War Information – OWI)
- Fond br. 218 Spisi Američkog združenog odbora načelnika stožera (U.S. Joint Chiefs of Staff – JCF)
- Fond br. 226 Spisi Ureda strateških službi (Office of Strategic Services – OSS)
- Fond br. 238 Zbirka Državnog arhiva, Spisi o ratnim zločinima II. svjetskog rata (National Archives Collection of World War II War Crimes Records)
- Spisi Međunarodnog vojnog suda (International Military Tribunal – IMT)
- Fond br. 242 Zbirka Državnog arhiva Strano zaplijenjeno gradivo, 1941– (National Archives Collection of Foreign Records Seized)

²⁴ *The German Campaign in the Balkans* (proljeće 1941), povijesna istraživanja, Centar za vojnu povijest, Američka vojska (U.S. Government Printing Office, Washington, D.D., 1953).

- Zapljenjeno njemačko i srodno građivo
(Captured German and related Records)
Spisi talijanskih vojnih snaga (Records of the Italian Armed Forces)
- Fond br. 243 Spisi američkog ureda za praćenje strateških bombardiranja
(U.S. Strategic Bombing Survey)
- Fond br. 260 Spisi Američkog okupacijskog stožera, II. svjetski rat
(U.S. Occupation Headquarters, World War II)
Ured vojne uprave za Njemačku
(Office of Military Government for Germany – OMGUS)
Američko savezničko povjerenstvo za Austriju
(U.S. Allied Commission for Austria – USACA)
- Fond br. 262 Spisi Obavještajne službe za inozemne emisije
(Foreign Broadcast Intelligence Service – FBIS)
- Fond br. 263 Građivo Središnje obavještajne službe
(Central Intelligence Agency – CIA)
- Fond br. 278 Spisi Povjerenstva za raseljene osobe (Displaced Persons Commission)
- Fond br. 319 Spisi Vojnog stožera (Army Staff)
- Fond br. 331 Spisi Savezničkog operativnog i okupacijskog glavnog stožera, II. svjetski rat
(Allied Operational and Occupation Headquarters, World War II)
Glavni stožer savezničkih snaga (Allied Forces Headquarters – AFHQ)
Saveznička vojna uprava, Slobodni teritorij Trsta
(Allied Military Government, Free Territory Trieste)
Savezničko nadzorno povjerenstvo za Italiju
(Allied Control Commission for Italy – ACC)
- Fond br. 338 Spisi Američkih vojnih zapovjedništava (U.S. Army Commands)
Američke snage, europsko ratište
(U.S. Forces, European Theatre – USFET)
Američke snage, Austrija (U.S. Forces, Austria)
- Fond br. 389 Spisi Ureda glavnog zapovjednika vojne policije, 1941–
(Office of the Provost Marshal General)
- Fond br. 466 Spisi Američkog visokog povjerenika za Njemačku
(U.S. High Commissioner for Germany – HICOG)

Prevela: Živana Hedbeli